

A monarchiából a köztársaságba

A hatalom szimbolikus megragadása a Zólyom vármegyei városokban az emlékművek tükrében

A 20. század vége fontos áttörést hozott a szlovákiai történetírásban. A városok történetére vonatkozó, a városi néprajz és az antropológia által már jó ideje alkalmazott, de a történettudományban újszerűnek számító megközelítések nyomán a városokat immár nemcsak a legfontosabb politikai események színtereiként lehetett értelmezni, hanem olyan dinamikusan változó helyekként is, amelyeknek önálló identitásuk és fejlődési ívük van.² A 19–20. századot tárgyaló várostörténeti irodalomban ezeket az új megközelítéseket elsősorban azok a kutatók kezdték alkalmazni, akik a kollektív identitások történetét a városi térben megjelenő emlékezet kultúrtörténeti fogalmával összekapcsolva vizsgálták.³ Ez ugyanis arra ösztönözte őket, hogy részletesen, a különbségekre érzékenyen tárják fel a politikai fordulatok helyi vetületét, a hatalomátvételt és annak legitimitációját, valamint a helyi elitek és közemberek lojalitását. Ráadásul az is kibontakozott, hogy a hatalmi változások nemcsak a reálpolitika terén mentek végbe, hanem

¹ Adjunktus, Besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszék; alica.kurhajcová@umb.sk. A tanulmány a KEGA 009UMB-4/2020. számú, *A városi emlékezet a vizuális történeti forrásokban (Pamäť mesta v historických obrazových prameňoch)* című projekt keretében született a Besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetében. Eredeti megjelenés: *Central European Horizons*, 2. (2021), 2. 5–40. (*A szlovák nyelven készült tanulmányt Anna Slatinská fordította angolra. Az angol fordítást nyelvtanilag Gazdag Erika lektorálta. A tanulmányt angol nyelvről Balogh Róbert fordította magyarra. A magyar szöveget nyelvtanilag Stirling Zsófia Zita ellenőrizte.*)

² Viera Bácskaiová: Historiografia miest – hlavné trendy a súčasná situácia v Európe. In Gábor Czocho – Aranka Kocsis – Árpád Tóth (szerk.): *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava, Kalligram, 2006. 15–23.

³ A szlovákiai városi kultúrtörténeti és emlékezeti kutatásra lásd Ľubomír Lipták: Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách Slovenska. *Acta contemporanea. K päťdesiatinám Viléma Prečana*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 180–191; és Moritz Csáky – Elena Mannová (szerk.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press, 1999.

a közterek emlékezeti elemeinek újradefiniálása révén (vagyis az emlékezés médiumain keresztül), tehát kulturális és szimbolikus értelemben is.

A témával foglalkozó francia történészek, Mona Ozouf és Pierre Nora szóhasználatával rezsimváltáskor a legszélesebb értelemben vett emlékezhelyek is jelentőséget kaptak (anyagi, szimbolikus és funkcionális értelemben is).⁴ Az új kormányok kulturális programjának középpontjában a városok, a terek és a köztérmények átnevezése, a régi rezsim jellemzőinek eltüntetése, valamint új szimbólumok kialakítása, vagyis a megfelelő szobrok és emléktáblák állítása, az ünnepi és emlékezeti naptár átírása álltak. Ezeknek a változásoknak könnyen érzékelhetőnek és érthetőnek kellett lenniük.

A városlakóknak ezzel a helyzettel kellett megbirkózniuk például 1918 után, amikor a szlovákok lakta Felső-Magyarország elszakadóban volt a magyar államtól, és egyben elkezdődött az a folyamat, amelynek keretében az új csehszlovák állam kereteibe integrálódott. A szekuláris (nemzeti-politikai) emlékművek mint szimbolikus jellemzők hordozói fontos szerepet játszottak a közterek „elfoglalásában”. Építeni – rombolni – építeni: általánosságban és nagyon leegyszerűsítve így írhatnánk le az 1918 előtti, a mai Szlovákia területére jellemző emlékműállítási gyakorlatot. Bizonyára minden új alkotmányos helyzetbe kerülő és identitásváltáson áteső színhely összetett és sajátos módon viszonyul a múlthoz. Három jelentős Zólyom megyei város – Besztercebánya (Banská Bystrica), Zólyom (Zvolen) és Breznóbánya (Brezno) – emlékműállítási kultúrája olyan példák, amelyek tükrében a monarchiából a köztársaságba való átmenet, a Csehszlovák Köztársaság megalakulása, valamint a szlovák nemzeti identitásnak az állam megalakulását követő néhány évtizedre jellemző megerősödése is tanulmányozható.

Ebben a tanulmányban három kronológiai fázisra fókuszálok: a dualista monarchia időszakára, a Magyarországtól Csehszlovákiához került területek integrációja utáni évekre, ami 1920-ig tartott, illetve egyes esetekben 1921-re is átnyúlt, valamint az új köztársaság első évtizedére. A városok lakóinak és a közösségek elitjének reakcióin keresztül elemezhetünk olyan szociálpszichológiai tényezőket, mint az elfogadás, integráció, adaptáció, ellenállás, folytonosság és szakadások, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása

⁴ Mona Ozouf: *Revoluční svátky 1789–1799*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 146–147; Lásd még Pierre Nora: *Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire. Representations*, 26. (1989), tavasz. 18–19.

nyomán jelentkeztek. Végso soron közelebb kerülhetünk a szereplők történelem-felfogásához és városuk kulturális örökségéhez való viszonyához.

1. kép: Breznóbánya a 20. század elején, a háttérben a város tornyaival

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény

Emlékművek mint emlékezhelyek

Már a 19. századtól épülnek szekuláris emlékművek. Ez volt az az időszak, amikor a királyok, valamint a szentek szobrai eltűntek, és ahogy a rendi-dinasztikus értékek átadták helyüket a nemzeti-polgári értékeknek, a nemzeti hősök emlékművei váltak meghatározóvá. Egyrészt ezek száma a városok modernizációjával, valamint a társadalom szekularizációjával és urbanizációjával azonos ütemben nőtt. Másrészt a nacionalizmus jelentőségének növekedése és a historicizmus divatja is ugyanerre az időszakra tehető. Ezeken kívül más tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzeti-politikai irányultságú emlékművek egyre inkább

elterjedtek. Közéjük tartozik a tömegpolitika, a nyomtatott termékek számának és a propaganda léptékeinek, valamint az oktatásban részt vevők számának ugrásszerű növekedése. Ezek a politikai-társadalmi változások és a nemzeti emancipációs folyamatok új típusú emlékműveket igényeltek, amelyeknek számos funkciót kellett betölteniük. Történeti és kulturális orientációt kellett nyújtaniuk, a történeti hagyomány megalkotásával és a személyi kultusz kiépítésével halhatatlanná kellett tenniük a megjelenített szereplőket, valamint a nemzeti és állami ideológia terjesztésén keresztül reprezentálniuk és legitimálniuk is kellett őket. Összességében szerepük volt az identitásformálásban, és néhány esetben a városkép urbanizálásában, valamint esztétikussá tételében is.⁵

Az az aspektus tehát, amellyel ebben a tanulmányban foglalkozom, az emlékművekhez nem esztétikai szemlélettel közelít, hanem látható emlékezhelyként fogja fel azokat. Vagyis egy adott közösség történeti emlékezetét és nemzeti identitásalakítását szolgáló, a 19. század második fele óta létező eszköz működését és történetiségét igyekszem megérteni. A nemzeti emlékművek mintegy életre keltették a nemzeti szempontból jelentős szereplőket, terjesztették a nemzeti hagyományokat, és gyakran leegyszerűsítették a múltat, vagyis modern mítoszokat teremtettek. Így tehát az emlékművek elősegítették, hogy megerősödjön mindazok nemzeti identitása, akik képesek voltak az üzeneteket dekódolni, magukévá tenni és azonosulni a tartalommal. Ez gyakran ünnepségek keretében ment végbe. Amennyiben egymással versengő nemzeti mozgalmak voltak jelen, az azonosulás fent leírt folyamata politikai tétté változott. A nemzeti identitás megélésének rituális jellege a politikai küzdelem és ellenőrzés eszközzé vált.⁶ A 19. század második felétől ezek a tendenciák a Habsburg Birodalom egészében, benne a Magyar Királyságban és azon belül is a felső-magyarországi városokban is egyre fokozottabban éreztették hatásukat. Minél stabilabb politikai, gazdasági és kulturális-intézményi háttere volt egy nemzeti közösségnek, annál kedvezőbb pozícióból indult. A sikeres nemzeti mozgalmak elitje döntötte el, hogy alulról jövő műemlékállítási kezdeményezéseket támogat – így ezek az emlékművek az emlékezet médiumaivá tudnak válni –, vagy korlátozza őket, esetleg éppen lerombol meglevő emlékműveket – a felejtés médiumait hozva létre.

⁵ Zdeněk Hojda – Jiří Pokorný: *Pomníky a zapomníky*. Praha, Paseka, 1997. 16; Póto János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, Osiris, 2003. 22; Vojtěch Kessler: *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*. Praha, Historický ústav AV ČR, 2017. 35–37.

⁶ Alica Kurhajcová: Dominancia a marginalizácia historickej pamäti v Uhorsku (na príklade pomníkovej kultúry Slovákov). *Český časopis historický*, 116. (2018), 3. 766.

A 19. század első felétől a magyar politikai színpadon kialakult helyzet alapján a magyar hazafias köröknek jóval nagyobb befolyásuk volt arra, hogy milyen emlékművek valósuljanak meg, mint a szlovák nemzeti emancipációt célul kitűző mozgalomnak, amely egyébként is lassan fejlődött. Azonban a küzdelem a kiegyezést követően bontakozott ki igazán. A közterek szimbolikája s ezen belül az 1918 előtti emlékműállítási kultúra azt tükrözte, hogy a magyar politikai képviselő saját hegemon mivoltát hangsúlyozta, s egyben igyekezett a valójában soknemzetiségű Magyarországot homogén magyar politikai államként bemutatni. A terek, utcák, parkok és középületek megteltek hősökkel, fontos személyiségekkel és a magyar történelem emlékeztető eseményeinek szimbólumaival (így a kuruc felkelés, forradalmárok, írók és államférfiak ábrázolásaival). Emellett kevésbé gyakran, de előfordultak királyi párok és a helyi hagyományok számára meghatározó szereplők is. Jelen kutatás nyomán világossá fog válni, hogy a dualista időszakban a felső-magyarországi megyékben felállított emlékművek a magyar nemzeti emlékezet dominanciáját mutatják, ami, másfelől nézve, a szlovák nemzeti hagyomány, és ezzel együtt a korabeli német történelmi emlékezet marginalizálódását jelenti. A Magyar Királyságban az emlékműállítási kultúra – mint ahogy később az ünnepségek terén is tapasztalhattuk – kettős történelmi narratívát mutatott be: a Habsburg-dinasztia iránti lojalitást (a labanc hagyományt) és, jobbra, a külföldi uralom ellen irányuló forradalmi (vagyis kuruc) hagyományt.⁷ Amíg az uralkodót, az uralkodói család tagjait és a magyar államférfiakat ábrázoló emlékművek – mint például a trón és Magyarország közötti kiegyezést szimbolizáló művek – az uralkodó szabadelvű elit hivatalos emlékeztetőt demonstráltak, a Habsburg-ellenes felkelők emlékművei a politikailag befolyásos ellenzék, főként a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt által megkívánt emlékeztetőt tükrözték.⁸

Szlovák nemzeti emlékműnek emlékeztethely gyanánt nem volt helye a dualizmus Magyarországon. Hasonlók csak alig-alig tűntek fel a köztereken. Az állam nem magyarokat előnytelenül érintő politikája, és az ebből következő adminisztratív akadályok, valamint pénzügyi nehézségek miatt a síremlék

⁷ Katalin Sinkó: Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850–1991). In Emil Brix – Hannes Stekl (szerk.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1997. 251–271.

⁸ Lubomír Lipták: Monuments of Political Changes and Political Changes of Monuments. In Lubomír Lipták: *Changes of Changes. Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2002. 72–75.

maradt az egyetlen szobrászati műalkotási forma, amelynek segítségével meg lehetett alkotni a szlovák nemzeti panteont. Mindössze négy kevésbé jelentős személyiség – költők és egyházi emberek – szülőházát jelölte emléktábla, illetve egy esetben egy templomon belüli felirat.⁹ Ezeket szlovák nemzetépítők (*národovci*) esetlegesen felbukkanó mellszobrai egészítették ki. Ez utóbbiak azonban a legtöbb esetben rejtve maradtak a szélesebb köztudat előtt. A kedvezőtlen helyzet ellenére a szlovák közvéleményben gyakori téma volt az emlékművek és az emlékműépítés kérdése a dualizmus időszakában. Az „emlékmű” (szlovákul: *pomník*) kifejezés gyakran jelent meg a fontos irodalmi teljesítményt vagy a szlovák nyelv ápolása terén kifejtett munkásságot kiemelő életrajzokban, jubileumi cikkekben, nekrológokban.¹⁰ Ezekben tehát a kifejezés Horatius megfogalmazásához közel álló értelmet kapott: „Befejeztem ércnél maradandóbb művemet.”

Az 1918. őszi események fordulópontot, s fokozatosan kiteljesedő változás kezdetét jelezték. Az 1918-as forradalom és a Magyar Királyság szétesése négy szempontból érintették a hivatalos emlékezetpolitika pilléreit. Amint Ľubomír Lipták rámutatott, új emlékművek épültek, a legtöbb addig létező emlékművet elpusztították vagy elszállították a közterekről, miközben olyan emlékművek is voltak, amelyeket módosítások után meghagytak, sőt egyeseket magyartalanítottak és integráltak az új csehszlovák struktúrába.¹¹ Az *ancien régime*-re és annak népszerűtlen főszereplőire emlékeztető emlékművek elpusztítása fejezte ki legdrasztikusabban a múlttal való szakítást. Az ilyen fellépés első két hulláma 1918–19-ben leginkább a kuruc hősök emlékhelyeit, valamint a forradalmi vezetők, így például Kossuth Lajos dél-szlovákiai szobrait támadta. Az emlékműrombolás 1921-es harmadik hulláma a Habsburgokra irányult, s ez nem független attól, hogy IV. Károly abban az évben próbálta meg visszaszerezni a Magyar Királyságot. Ekkor még az addig a helyükön levő dévényi (Devín) és zabori (Zombor) millenniumi emlékoszlopok sem maradtak érintetlenül. Hasonló események mentek végbe a cseh területeken, így Prágában, valamint a határvidékhez

⁹ A következő személyek emléktábláiról van szó: Ján Hollý katolikus pap és költő, Búrszentmiklós (Búrský/Borský Svätý Mikuláš), 1885; Ján Botto költő, Felsősziklás (Vyšný Škálnik), 1887; Michal Miloslav Hodža protestáns lelkész, Kírsakra (Rakša), 1911; Anton Bernolák nyelvész és katolikus pap, Szlanica (Slanica), 1913.

¹⁰ Kurhajcová (2018): i. m. 774–784.

¹¹ Ľubomír Lipták: The Urban Middle Class in Slovakia after 1918. In Ľubomír Lipták: *Changes of Changes. Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*. Bratislava, Academic Electronic Press. 2002. 26.

közel eső, németek által lakott városokban is. A cseh nemzet „három évszázados szolgásgát” reprezentáló emlékműveket, mint a Habsburg uralkodók szobrait, valamint a sikertelen fehérhegyi csatára emlékeztető szimbólumoknak tekintett szentek szobrait és a Mária-oszlopot elszállították a helyükről.¹²

2. kép: Besztercebánya 1906-ban a IV. Béláról elnevezett főter egy részével és a Mária-oszloppal (ma a Szlovák Nemzeti Felkelés tere)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

A szlovák területeken ezzel nyílt tér a 19. századi szlovák nemzeti hősök, felszabadítók és államalapítók (köztük elsősorban Milan Rastislav Štefánik), valamint a szlovák kultúra kiemelkedő személyiségeinek emlékművei számára. Az első világháborúban elesettek emlékművei azonban új elemek voltak. Az emlékművek közelében zajló megemlékezések formája tekintetében nem volt nagy különbség a két világháború közötti és az azt megelőző periódus között. Csak a retorika és a szimbólumok tartalma változott meg. A magyar szabadságharc jelképeit a szlovák szabadságéi váltották. Így például Kossuth, Petőfi,

¹² Lipták (2002): i. m. 77–80.

valamint követőik helyét Hurbannak és híveinek, valamint legionáriusainak szimbólumai vették át. A döntően nem magyar közegben végbevitt magyarosítás helyett a többségében magyarok lakta dél-szlovákiai területeken csehszlovákizálási erőfeszítések indultak. Ugyanakkor, amint Révkomárom (Komárno) esete mutatja, a csehszlovák állam számára nem megfelelő múlt elemeinek kiirtására csak a második világháború után került sor.¹³

Az alább következő alfejezetekben a Zólyom megyében található városok közterei által közvetített üzenetekre fókuszálok.

Labanc és kuruc hagyomány 1918 előtt

Abból a lendületből, amellyel az első szekuláris emlékművek épültek, lemérhetjük, hogy a Zólyom megyei városokban mekkora volt a modernitás és a nacionalizmus szintje, illetve milyen mértékben származott a historicizmus a városlakók helytörténetéből és a neves helyi személyiségek iránti érdeklődéséből. Besztercebánya, Zólyom és Breznóbánya a lakosságszám szempontjából a kis- és közepes, igazgatási szempontból pedig az úgynevezett rendezett tanácsú felső-magyarországi városok csoportjába tartozott. Zólyom vármegye központja Besztercebánya, modern igazgatási, gazdasági és oktatási központ volt, amely a dualizmus végén több mint 10 ezer lakost számlált.¹⁴ Annak ellenére, hogy Zólyomban is voltak igazgatási egységek, valamint ipari és kereskedelmi tevékenység is folyt, ez a város a helyiek számára főként a vasút miatt volt fontos. A lakosságszám itt az 1910-es adatok szerint 8799 főt tett ki. Breznóbánya a maga 4000 lakosával ellenben sokáig megtartotta agrár és kiskereskedelmi jellegét.¹⁵ A 19. század végén és a 20. század elején, sőt sok tekintetben a két világháború közötti időszakban is, a modernizáció előrehaladása ugyanilyen mértékben különbözött ezeken a településeken. A városi erődítések elbontásának,

¹³ Elena Mannová: *Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska*. Bratislava, Historický ústav SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, 2019. 317.

¹⁴ 2020 óta Besztercebánya 19–20. századi története olvasható a *PamMap – Memory of the City Banská Bystrica* portálon is), amely főként fényképes forrásokon és képeslapokon keresztül mutatja be a múltat.

¹⁵ Slavomír Čéplö et al.: *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2016. 382, 387, 415.

valamint a régi polgári házak újjáépítésének köszönhetően új funkcionális épületek és területek jöttek létre.

A Magyar Királyság minisztériumai által is támogatott modernizáció a közterek magyarosítását is magában foglalta. Egyszerűen fogalmazva: az eredetileg szlovák–német lakossággal rendelkező Besztercebánya, valamint a szlovák Zólyom és Breznóbánya fokozatosan magyar–szlovák városokká alakultak át, legalábbis a felszínen. Nem csak a köztézmények (iskolák, hivatalok, egyházak) és a magyar nyelvű hivatalos kommunikáció tette lehetővé, hogy a magyar politikai reprezentációt hirdető hivatalos állami ideológia valósággá váljon, hiszen ehhez a magyar nemzeti szimbólumokat megjelenítő emlékművek is hozzájárultak. Ugyanakkor ez volt annak az útja is, hogy más nemzetek – köztük a szlovákok – nemzeti megnyilatkozásait meg lehessen akadályozni.

3. kép: Böhm Károly emléktáblája Besztercebányán, 1913

Forrás: Kubacska András: *A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1913/1914-iki iskolai évről*. Budapest, Franklin Társulat, 1914. [4.]

A megyeszékhelyet a kormányzati szervek a fenti módokon kezdetektől figyelemmel kísérték, s ez a kontroll az 1880-as években tovább erősödött.¹⁶ Zólyomban pedig a városi önkormányzat által támogatott magyarosított csoportok a 19. és 20. század fordulóján a szlovák Népbankban és helyi szlovák nyelvű lapnál dolgozó ügyvédekkel és újságírókkal szemben léptek fel aktívan.¹⁷ A három város közül egyedül Breznóbánya tartotta meg szlovák karakterét és hagyományait. Itt 1910-ben még a lakosság 73,7%-a szlovák nyelvűnek mondta magát, míg 24,2% magyar nyelvűnek. Ehhez képest a másik két városban 40,7% szlovák ajkú lakosság élt – Besztercebányán 48,8%, Zólyomban 56,5% magyar mellett.¹⁸

A 19. század végén fokozatosan megváltozott a közterek használata. Immár nemcsak vallási vagy piacterek voltak, hanem egyre inkább a tömegesemények és felvonulások színterei is. Ezzel a politikai attitűdök eszmék, illetve a civil társadalom formálódásának terepévé váltak. Ezek vizuális megjelenítését az itt tárgyalt városokban – csakúgy, mint a Magyar Királyság más városaiban – levő emlékművek is megkönnyítették. Ezek közé tartoztak a honvédszobrok, Kossuth és Petőfi szobrai. Mindezek, például a március 15-i ünnepségek során a szabadság és a nemzet Magyarország függetlenségéért folytatott küzdelmének eszméjére emlékeztettek. Besztercebánya és Breznóbánya főterének még egy vallásos tárgy, a Mária-oszlop is domináns eleme volt. Habár Besztercebányán megszokott volt, hogy a városi és megyei elit követte a magyar patriotizmus példáját, noha a dualizmus idején csak a szobroknál olcsóbb emléktáblák készültek, míg a nagy háború alatt összesen egyetlen köztéri mellszobrot avattak fel. 1896-ban a helyi Millenniumi Bizottság és annak elnöke, a helytörténész, gimnáziumi tanár Jurkovich Emil elsőként tett javaslatot arra, hogy egyes épületeket emléktáblákkal jelöljenek meg. Ugyancsak a millennium kapcsán merült fel, hogy IV. Béla, a várost szabad királyi városi ranggal felruházó király szobrot kapjon.¹⁹ Konkrét lépések azonban nem történtek.

¹⁶ Alica Kurhajcová: Príklad dominancie či marginalizácie historickej pamäti Slovákov? Národné oslavy vo verejnom priestore stredoslovenských miest v období dualizmu. In Blanka Soukupová – Helena Nosková – Petr Bednařík (szerk.): *Paměť – národ – menšina – marginalizace – identity I*. VI. kötet. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013. 113–122.

¹⁷ Július Valach: Prenasledovanie kultúrneho a politického života Slovákov vo Zvolenskej župe koncom 19. a začiatkom 20. storočia (1891–1914). *Slovenská archivistika*, 33. (1998), 2. 88–96.

¹⁸ Čéplö et al. (2016): i. m. 1754, 1759, 1785, 1915, 1918, 1934.

¹⁹ Ének a városról. *Besztercebánya és Vidéke*, 1896. április 12. I. IV. Béla végül csak 2021-ben kapott szobrot. Lásd TASR: Leleplezték IV. Béla király szobrát Besztercebányán. *Új Szó Online*, 2021. június 25.

A megyeszékhely zsidó hitközsége az elsők között volt az emléktábla-állítás terén. 1903-ban, a zsidó népiskola felállításának 25 éves évfordulóján egy emléktáblát állítottak az iskola aulájában, amelynek szövege a zsidó közösség és az iskola hazafias és vallási nevelésben játszott szerepét hangsúlyozta. Az emléktábla avatási ceremóniája a kettős – felekezeti és állami-kulturális (magyar) – identitás manifesztációja volt.²⁰ A millenniumi ünnepségek alatt még egyértelműbbé vált, hogy a zsidó városlakók azonosulnak a magyar nemzeti identitással.²¹ Röviddel az első világháború kitörése előtt, 1913 szeptemberében Besztercebánya hosszú ideig hivatalban levő polgármestere, Csesznák Gyula a város tulajdonába vette Böhm Károly (1846–1911) emléktábláját. Az emléktábla állítását a helyi Madách Társaság kezdeményezte a besztercebányai születésű, két évvel korábban elhunyt, kolozsvári egyetemi filozófiaprofesszor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja tiszteletére. A szülőházán elhelyezett emléktábla szimbólumai Böhm szakmai életére utaltak: a magyar feliraton és a képmását ábrázoló reliefen kívül filozófiai idézetek és a Kolozsvári Egyetem tűntek fel.²² Az emléktábla leleplezési ünnepélyére számos városból érkeztek tudósok, s az esemény nemcsak a hazaszeretetet és lokálpatriotizmust demonstrálta, de a magyar tudományt, oktatást és kultúrát is.²³

Apolitikus üzenetet közvetített Decrett József kamarai erdésznek és a mérnöki erdőgazdálkodás egyik úttörőjének mellszobra is. Dabarról (Dobroč) származott, majd 1814-ben költözött Besztercebányára, s alapvetően ott is élt 1841-es haláláig. A szobrot Sidló Ferenc készítette 1915-ben, és az ottani Magyar Királyi Erdőgazgatóság előtt kapott helyet.²⁴

²⁰ Az izr. elemi iskola jubileuma. *Besztercebánya és Vidéke*, 1903. július 1–2.

²¹ Alica Kurhajcová: *Nyilvános ünnepségek és történelmi emlékezet Magyarországon (1867–1914): Besztercebánya, Zólyom, Losonc és Rimaszombat példáján*. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2018. 276–277.

²² Lásd a Böhm Károlynak dedikált emléktábla fényképét 1914-ből a következő kiadványban: Kubacska András: *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium értesítője az 1913/1914-iki iskolai évről*. Budapest, Franklin-Társulat, 1914.

²³ Böhm Károly ünnepe. *Besztercebánya és Vidéke*, 1913. október 2. 1–2.

²⁴ Július Burkovský – Eva Furdíková: *Život zasvätený lesu. Jozef Dekret Matejovie (1774–1841) v historickom a súčasnom povedomí*. Banská Bystrica – Zvolen, Lesy SR, štátny podnik – Slovenská lesnícka komora, 2019. 60–61, 93–94.

4. kép: A Rákóczi-mellszobor felavatásának ünnepségére gyülekezők Zólyomban, 1907

Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1907. június 9. 468.

A besztercebányai emlékművek a helyi hagyományokat és a történetileg nem vitatott személyiségeket ábrázolták, Zólyom közterein azonban a koalíciós kormányzás időszakában fölénybe került a kuruc hagyomány. A Habsburg-ellenes felkelések vezetőinek földi maradványai 1906-ban érkeztek Magyarországra az Oszmán Birodalom területéről. Az efölött érzett lelkesedés Zólyom képviselő-testületét is magával ragadta. A Mozdonyvezetők Országos Szövetségének döntésével egyetértve elhatározták, hogy felállítják II. Rákóczi Ferenc szobrát a településen. Az egyesület ajánlatát már csak azért sem lett volna szerencsés visszautasítani, mert az emlékmű – a maga nevében az első – egyszerre volt presztízskérdés, és bizonyíthatta Zólyom hazafiasságát. A bronz mellszobor leleplezési ünnepsége kuruc szimbólumok és nagyszámú állami, megyei és városi tisztviselő, valamint egyesületek és iskolák részvételével 1907. június 2-án zajlott le a főtéren levő közparkban. Rákóczi szabadságharcának hősiessége és önfeláldozó, önzetlen hazaszeretete számos beszédben előkerült.²⁵ Az utolsó rendi

²⁵ További részletekért lásd II. Rákóczi Ferencz első szobra áll. *Mozdonyvezetők Lapja*, 3. (1907), 7. július 1. 225–239.

Habsburg-ellenes felkelés helyi emlékezetéről azonban inkább mélyen hallgattak, mivel nem tartották volna illendőnek arról beszélni, milyen nehéz idők jártak Zólyomra, miután a kurucok 1703 novemberében elfoglalták,²⁶ s hogy az 1708-as visszavonulás során leégett a város.²⁷ Rákóczi hivatalos emlékezete a hősiességgel, a nemzet szabadságáért vívott harccal és a hazafiasság eszméjével kapcsolódott össze. Általában véve II. Rákóczi Ferenc alakja a szlovák kultúra szempontjából sem lenne problematikus, amennyiben a Habsburg-ellenes eseményeket nem hangsúlyosan magyar nemzeti történelemként beszéljük el. Azonban a szlovák nemzeti mozgalom mégis a Rákóczi-kultusz ellen fordult, mivel az a magyar nemzeti ideológiai narratíva részét képezte.

Ugyanaz a zólyomi elit, amely kezdeményezte a Rákóczi-szobor állítását, érdeklődést mutatott a Habsburg-dinasztia iránti lojalitás megnyilvánulásai iránt is, s ennek jegyében egy Erzsébetet, Magyarország királynéját ábrázoló szobrot terveztek a promenád túlsó végére.²⁸ Azonban ez a terv végül nem valósult meg.

Habár a forrásokból keveset tudhatunk meg Breznóbánya 1918 előtti emlékhelyeiről, annyi bizonyos, hogy a főtéri városi parkban állt egy piramis alakú kő emlékmű, a tetején egy mitikus turulmadárral,²⁹ egy magyar nemzeti szimbólummal, amely a 19. század végén került oda.³⁰ A szimbolikából arra következtethetünk, hogy ez az emlékmű is a milleniumi ünnepségek számos projektjének egyike volt.³¹ A magyar törzsek pogány múltjára utalt, amelyeket a mondák szerint a mitikus állat vezetett új hazájukba.³² Az emlékmű részét képezte egy Erzsébet

²⁶ Például Juraj Bánik: VI. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen (Opis historicko-topografický). In *Národný kalendár na obyčajný, 365 dní majúci rok po narodení Krista Pána 1867*. Banská Bystrica, Matica slovenská, 1866. 165.

²⁷ Imrich Nagy: Matej Bel o udalostiach vo Zvolene počas povstania Františka II. Rákócziho. In Juraj Bebej – Pavol Maliniak – Silvia Čatayová (szerk.): *Monografia mesta Zvolen*. Zvolen, Mesto Zvolen, 2013. 135–137.

²⁸ Jegyzőkönyv az 1906. évi december hó 28-án Zólyomban megejtett helyszíni szemlérlől. Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen [A Besztercebányai Állami Levéltár zólyomi fiókleveletára], fond Mesto Zvolen/adm., 1906: no. 3659/906.

²⁹ Lásd a Horehronské múzeum v Brezne [breznóbányai Horechronie Múzeum], fond Zbierka dokumentov [dokumentumgyűjtemény] F2127. számú képet.

³⁰ Fillová, Ľubica: Urbanizmus a architektúra. In Anna Štulrajterová – Ján Weiss (szerk.): *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica, Štúdio Harmony, 2005. 235, 239.

³¹ Bálint Varga: *The Monumental Nation. Magyar Nationalism and Symbolic Politics in Fin-de-siècle Hungary* (Austrian and Habsburg Studies Series). New York, Berghahn Books, 2016.

³² [A turul, vagyis valószínűleg sólyom, nem csak a vándorlásról szóló történet egyik motívuma. Ennél ismertebb, hogy az Árpád-ház eredetmitoszának is része. – *A fordító.*]

királyné emlékét ápoló, valószínűleg az 1898. szeptemberi merénylet nyomán bekövetkező halála után odahelyezett tábla is.³³ A helyszínt értelmezhetjük úgy is, hogy itt tulajdonképpen két, egymással szemben álló koncepció együttes jelenlétéről van szó: egyrészt ott a pogány-kuruc irány, másrészt a keresztény-labanc vonal. Ez nem volt teljesen példátlan a milleniumi ünnepségek során. Érvényes lehet azonban az az értelmezés is, hogy az eredeti milleniumi emlékművet a királyné halála után felülírta a dinasztikus emlékezet. Az emlékmű készítőinek szándékait nem ismerjük, de mindkét lehetőséggel számolhatunk, mivel egyik sem lenne egyedülálló jelenség. Két, akkor Veszprém vármegyei faluban is egy-egy emlékművet kapott a két esemény. Bakony-Magyar-Szombathelyen (ma: Bakonyszombathely Komárom-Esztergomban) található az úgynevezett kombinált obelisz, amelyet 1899 augusztusában lepleztek le a felirat szerint „a magyar millenium és a tragikus halált halt Erzsébet királyné dicsőítésére”. A második emlékmű (a ma Fejérhez tartozó) Lepsényben áll, ez az úgynevezett újraírt obelisz, amelyet ugyan a milleniumi ünnepségek idején emeltek, de később az Erzsébet-kultusz jegyében változtattak meg.³⁴ A szimbolikus jelek koncentrált megjelenítése természetesen gyakorlati célt is szolgálhatott: lehetővé tette, hogy az adott látogató a számára legkedvesebb értelmezést válassza: néhányak számára a milleniumi haza, másoknak a királyné emlékének színhelye volt. Az első világháború utáni híradásokból úgy tűnhet, Breznóbányán volt egy Rákóczi-mellszobor is, pedig az 1918 előtti források nem említették azt.³⁵

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a felső-magyarországi városokhoz számos jelentős szlovák személyiség élete is kötődött, mint például a teológus és író Karol Kuzmányé, aki Breznóbányán született és Besztercebányán dolgozott protestáns lelkészként; Ján Chalupka protestáns lelkész és drámaíró Breznóbányáról; Adolf Peter Záturcký (Zathureczky), népmesegyűjtéssel is foglalkozó, szintén breznóbányai pedagógus; a besztercebányai Ján Botto romantikus író vagy éppen Juraj Bánik ügyvéd és jegyző Zólyomból. 1918 előtt még

³³ Erzsébet királyné emlék sétatér, 1904 (Ladislav Baittrok budapesti magángyűjteményéből). Horehronské múzeum v Brezne [breznóbányai Horehronie Múzeum], fond Zbierka dokumentov [dokumentumgyűjtemény].

³⁴ Vér Eszter Virág: *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezhelyei tükrében)*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, PhD-disszertáció. 2013. Lásd a függelék 10. számú táblázatát: Erzsébet emlékművek, 1898–1914.

³⁵ Martina Orossová: "Problémové pomníky" ako nečakaný dôsledok prvej svetovej vojny. In Katarína Kosová – Zostavil Peter Škulavík (szerk.): *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 25. Bratislava, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2015. 146.

ezekben a városokban sem voltak megfelelőek a feltételek ahhoz, hogy ezek a személyiségek köztéri szobrot vagy lakhelyük falára kihelyezett emléktáblát kapjanak. Az ismert személyek halhatatlanná tételét az sem könnyítette meg, hogy az említett településeken szlovák családok is laktak: az utoljára megnevezett négy híresség mindössze síremléket kapott, pedig halálukig az említett városokban éltek.³⁶

5. kép: Magyarország első Rákóczi-mellszobra

Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1907. június 9. 461., 466.

³⁶ Adolf Schuster: Poznámký k histórii Brezna v období 19. storočia. In *Brezno sedemstoročné*. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965. 55. 1913-ban a Belügyminisztérium Zólyomban tíz, Breznóbányán kilenc és Besztercebányán hét szlovák családot regisztrált.

A megbukott emlékműállítási kísérletek sokat elárulnak a megyei és városi elit hivatalos állami ideológiával kapcsolatos hozzáállásáról és mozgásteréről is. Számos kérdés felmerül: vajon a bizonytalankodás, az egység hiánya, a pénzügyi források szűkössége okozta a kudarcot, vagy szándékos döntés áll annak hátterében, hogy ki kapott és ki nem kapott emlékművet? Habár Besztercebányán számos idevágó esettel találkozunk, a pénzügyi szempont egyszer sem volt döntő akadály. Erre jó példa az, ami 1891-ben történt. Ez volt az az év, amikor a megyei vezetés egy besztercebányai születésű neves személynek, Grünwald Bélának állíthatott volna emléket.³⁷ Grünwald Béla ugyanis Zólyom megye alispánja és országgyűlési képviselő is volt, ugyanakkor igen ellentmondásos személyiség. A kormánypárti elitek az önzetlen hazafit látták benne, hangsúlyozták harcát a pánszlávizmussal szemben, s ott volt még írói munkássága is. Zömmel szlovák ellenfelei azonban elítélték az általa folytatott, magyarosító szándékkal erőltetett propagandát és más intézkedéseket.³⁸ A helyiek tudatában voltak annak is, hogy magánéletében szeretők is jelen voltak.³⁹ Habár már az 1890-es évtized elején felmerült, hogy szobrot állítanak neki, ezt később elhalasztották. Végül még csak nem is emléktábla készült, hanem a megyei vezetőség egy festett portrét rendelt a vármegyeháza nagytermébe, amelyet 1894-ben lepleztek le.⁴⁰ A döntés elhúzódása mögött a helyi sajtó szerint az volt, hogy a városi képviselők ellentmondásosnak látták Grünwaldot.⁴¹ 1902-ben a megyei alispán, Répási Mátyás vezetésével működő bizottság ismét felvetette a szoborállítás gondolatát.⁴² Ezt azonban a *Národný hlásnik* és *Národnie noviny* című lapok radványi és zólyomi szlovák sajtótudósítói hevesen ellenezték.⁴³ Ennek oka részben Grünwaldnak

³⁷ † Grünwald Béla. *Besztercebánya és Vidéke*, 1891. május 17. 1.

³⁸ É: Grünwald emléke. *Besztercebánya és Vidéke*, 1892. december 11. 1.

³⁹ Daniela Kodajová: Negatívny hrdina v pamäti a v národnom príbehu Slovákov. *História – Otázky – Problémy. Jinakost našich spoločných dejín*, 2. (2010), 2. 43–55. József Demmel: Spisovateľ politikom, politik spisovateľom? Viliam Pauliny-Tóth, Béla Grünwald a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1874. In Radoslav Passia – Vladimír Barborík (szerk.): *Spisovateľ ako sociálna rola*. Bratislava, VEDA, 2018. 17–43.

⁴⁰ Vármegyei közgyűlés. 1894. május 9. *Besztercebánya és Vidéke*, 1894. május 13. 1; Répási M.: Alkalmi beszéd. Grünwald Béla arcképének leleplezésénél. *Besztercebánya és Vidéke*, 1894. június 24. 1–2.

⁴¹ Városi közgyűlés. *Besztercebánya és Vidéke*, 1892. november 20. 3; É: Grünwald emléke. *Besztercebánya és Vidéke*, 1892. december 4. 1; É: Grünwald emléke. *Besztercebánya és Vidéke*, 1892. december 11. 1.

⁴² Szobrot Grünwald Bélának! *Besztercebánya és Vidéke*, 1902. december 21. 2.

⁴³ Radvaň, 13. júna. *Národný hlásnik*, 1903. június 20. 185.

a kulcsfontosságú szlovák kulturális egyesület, a Matica slovenská és a szlovák nyelven oktató középiskolák betiltásában játszott szerepe volt. Ahogy egy cikk fogalmazott: „Ezek az urak [...] nemcsak a szlovák nemzeti önkifejezésünkéből, de keresztény vallásos hitünkéből is gúnyt űznek. Nagyszerű és dicséretes dolog emlékműveket és szobrokat emelni azok tiszteletére, akik ezt megérdemlik [...], de ha az összekoldult garasokból öngyilkosnak állítunk szobrot, az szégyent hoz azokra, akik építik, s azokra is, akik végignézik ezt a komédiát.”⁴⁴

6. kép: Egy szokatlan emlékmű az 1918 előtti Breznóbányán – Turul-szobor Erzsébet királyné emléktáblájával

Forrás: Horehronské múzeum v Brezne, fond Zbierka dokumentov, no. F2127

Habár a pénzgyűjtés folytatódott, az ügy a monarchia bukásával jelentőségét veszítette. Egyelőre nincs világos válasz arra, hogy Grünwald emlékműve miért húzódott olyan sokáig. Talán a közvélemény nyomása játszott kulcsszerepet, vagy maguk a döntéshozók is problémásnak ítélték személyét. Az is felmerülhetett, hogy ha öngyilkos kap szobrot Besztercebányán, az az egész városra rossz fényt vet. Az egész történetben van egy ironikus fordulat is: ha hinni

⁴⁴ Zvolen, 20. szeptember (Grünwaldov pomník). *Národné noviny*, 1902. szeptember 27. 3.

lehet a háború utáni hírlapi cikkeknek, a szoborra gyűjtött összeget 1919-ben végül az új kormányzat két szlovák nemzeti egyesület, a Muzeálna slovenská spoločnosť [Szlovák Múzeumi Társaság] és az újraalapított Matica slovenská között osztotta fel.⁴⁵

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem sem kapott szobrot Besztercebányán annak ellenére, hogy tervezték ezt a városban történt királlyá választásának 300. évfordulóján. A városi képviselő-testület 1918. január végén napirendre is tűzte a kérdést, a háborús helyzet azonban néhány hónap múlva alapvetően megváltozott.⁴⁶ Az 1920-as év új kihívásokat hozott az új köztársaság számára.

A múlt kérdése a monarchia összeomlása utáni első években

A szlovák területnek a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozása, az 1918. október 28-i prágai, illetve október 30-i turócszentmártoni (Turčiansky Svätý Martin, ma Martin) és a trianoni békeszerződés aláírása közötti időszakban nemcsak politikai és katonai küzdelmet, hanem a közterekért folytatott szimbolikus versengést is hozott.⁴⁷ Zólyom vármegyében az 1918-as téli helyzet meglehetősen feszült volt.

Besztercebányán és Breznóbányán a Károlyi-kormány felhívására november 1-jén magyar nemzeti bizottságok alakultak, jöllehet a breznóbányai nem vállalta a hivatalos megnevezést és inkább városi tanácsnak (*mestská rada*) hívta magát.⁴⁸ Besztercebányán november végén még mindig voltak Budapesthez lojális tagok a városi vezető testületekben. Kinyilvánították, hogy számukra fontos Magyarország integritása, illetve üdvözölték a magyar köztársaságot, s ezzel együtt

⁴⁵ Zasedanie župného výboru. *Hronské noviny*, 1919. szeptember 3. 1.

⁴⁶ Besztercebánya sz. kir. város képviselőtestületének, 1918. évi január hó 29-én tartott rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata (Bethlen Gábor szobor ügyében), XIV-387/1909. Štátny archív v Banskej Bystrici [A Besztercebányai Állami Levéltár], fond Magistrát mesta Banská Bystrica [Besztercebánya város önkormányzata] (1020) 1255–1922, box 421, no. 916.

⁴⁷ Natalia Krajčovičová: Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918–1920). In Milan Zemko – Valerián Bystrický: *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Bratislava, VEDA, 2004. 57–93; Rastislav Kazanský: Integrácia stredného Slovenska do 1. ČSR. (Vybrané aspekty konfliktu s Maďarskom v rokoch 1918–1919). In Peter Mičko (szerk.): *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918–1938*. Banská Bystrica, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2008. 7–40.

⁴⁸ Július Alberty: Brezno v 20. storočí. In Anna Štulrajterová – Ján Weiss (szerk.): *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica, Štúdio Harmony, 2005. 58.

elleneztek, hogy a megye központja az új államalakulat részévé váljon.⁴⁹ Ezzel szöges ellentétben a Zólyomi Népbank körül csoportosuló szlovákok a turóc-szentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács (Slovenská národná rada) felhívására válaszoltak. Ez utóbbi volt az a szerv, amelynek az lett volna a feladata, hogy megyei és járási bizottságain keresztül biztosítsa Magyarország és Szlovákia szétválását. Zólyomban alakult meg az első Szlovák Nemzeti Tanács bizottsága 1918. október 31-én a Zólyomi Népbank épületében.⁵⁰ Ezután következett a breznóbányai, eredetileg magyar városi tanács,⁵¹ majd november 30-án Besztercebányán alakult Szlovák Nemzeti Tanács bizottsága. Utóbbi városban a magyar és a szlovák testület párhuzamosan működött. Ez a hatalmi helyzet tükröződött a városokban uralkodó közhangulatban és a köztéri szimbólumokban is.

1918 végére esetenként feltűnt a szlovák nemzeti zászló a házakon és középületeken. Breznóbányában sor került közös himnuszéneklésre is, és ez fokozatosan része lett a mindennapoknak. A besztercebányai magyarpárti elit ugyanakkor egy új és igazságos, immár király, fényűző nemesek és az ő trükkjeik nélküli Magyarország gondolatát népszerűsítette pamfleteken és a sajtón keresztül egészen addig, amíg a csehszlovák hadsereg 1918. december 22-én meg nem érkezett. A szlovák munkásság képviselői eközben független Szlovákiát szerettek volna. Az, hogy a magyar helyőrséget Párizs visszavonulásra szólította fel, illetve a csehszlovák hadsereg közeledéséről szóló hírek érkeztek, nem hagyta hidegen a városi elitet, s válaszul megváltoztatták viselkedésüket immár elfogadva a valós helyzetet, és bizonyos mértékig alkalmazkodtak is ahhoz. Az elit nem állt ellen, ami abból adódhatott, hogy reménytelennek ítélték az erősebb győztes szövetséges hatalmakkal való szembeszegülést, valamint bíztak abban, hogy a béketárgyalásokon majd igazságos döntések születnek. Mindazonáltal a régi és az új rezsim között volt bizonyos mértékű folytonosság. Zólyom megye vezetésében egy új személy tűnt fel 1919 januárjában, egy zólyomi szlovák ügyvéd, Vladimír Fajnor. Mellette azonban voltak régi-új arcok is a megyei és városi vezetésben. Az új csehszlovák állam alkalmazásába csak azok léphettek, akik hűségeskütek. Besztercebányán például ezt a korábbi városi tanácstagok kétharmadnál

⁴⁹ Alica Kurhajcová: Od monarchie k republike: symbolické utváranie verejného priestoru a "nových identít" na príklade Banskej Bystrice (1918–1922). *Historie – Otázky – Problémy*, 8. (2016), 1. 38–39.

⁵⁰ Peter Mičko: Zvolen medzi dvoma svetovými vojnami. In Juraj Bebej – Pavol Maliniak – Silvia Čatayová (szerk.): *Monografia mesta Zvolen*. Zvolen, Mesto Zvolen, 2013. 168.

⁵¹ Alberty (2005): i. m. 58.

is nagyobb része tette meg 1919 tavaszától kezdődően.⁵² Az 1893 óta regnáló besztercebányai polgármester, a már említett Csesznák Gyula és Otto Rosenauer is, aki 1910 óta Zólyom polgármestere volt, 1922-ig tisztségében maradt.⁵³ Dušan Lichard újonnan került Breznóbánya élére.

7. kép: Zólyom főterének parkja a Rákóczi-mellszoborral, 1907

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Az emlékművek és szimbólumok terén ennél látványosabb változások következtek a cseh és szlovák katonák, legionáriusok, valamint a szlovák lakosság szenvedélyes csoportjainak tevékenysége nyomán. A forradalmat követő első években azonban egy eset kivételével Besztercebányán nem volt műemlékrombolás. Az a körülmény, hogy a városi hivatalnokok együttműködtek a megszálló csehszlovák hadsereggel, hozzájárulhatott ahhoz, hogy itt nem pusztították el

⁵² Kurhajcová (2016): i. m. 39–43.

⁵³ Veronika Szeghy-Gayer: Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In Adam Hudek – Peter Šoltes (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava, VEDA, 2019. 334–360.

az emlékműveket. 1919 tavaszán, a szlovákiai területekért folyó harcok kiújulásakor a magyar Vörös Hadsereg és a csehszlovák hadsereg közötti összecsapások csak részlegesen érintették a várost.⁵⁴ Fontos azonban ehhez hozzátenni, hogy több emlékmű volt tervben, mint amennyi megépült, így tulajdonképpen nem sok mindent lehetett volna lerombolni. Decrett József erdész szobra az eredeti helyén maradt a viharos időkben. Az emléktáblák nem voltak különösebben szem előtt, és nem váltottak ki revansista haragot, habár sorsuk egyelőre ismeretlen. Egyedül „az Erdészeti Főigazgatóság szecessziós épületén levő kerámia címer látványa vonzott oda legionáriusokat, akik azt le is verték”.⁵⁵

Breznóbányán és Zólyomban azonban más volt a helyzet. A katonai szállítási útvonal keresztülment Breznóbányán és az 1919-es konfliktus idején, a délebbi, a harcok által érintett megyékből többen kerestek a városban menedéket. Zólyom 1919. június 7. és június 13. között a magyar Vörös Hadsereg megszállása alatt állt.⁵⁶ Igen valószínű, hogy ezek az események vezettek a problematikusnak tekintett magyar emlékművek eltávolításához ezekben a városokban: Breznóbányán ismeretlenek leverték a turult Erzsébet királyné emlékművéről,⁵⁷ és állítólag ugyanők pusztították el II. Rákóczi Ferenc mellszobrát is Zólyomban.⁵⁸ Mivel ez a szoborrombolás tömeges esemény volt, a helyi hatóságok nem tudták megakadályozni annak ellenére sem, hogy hangsúlyozták a művészeti és történeti emlékek értékét. A (cseh)szlovák emlékművi bizottság arra hívott fel, hogy a békeszerződés aláírásáig a lakosság és a hatóságok őrizték meg az emlékműveket. Martina Orosová értékelése szerint azonban ennek kevés foganatja volt. A Csehszlovák Köztársaság Oktatási és Nemzeti Felvilágosítási Minisztériuma barbárnak bélyegezte ezeket a tetteket. A magyar kormány mégis cseheket látott az emlékműrombolás mögött, s ez lett a Csehszlovákia elleni kampány kiindulópontja. A magyar kormány a trianoni békeszerződés műtárgyak és történeti gyűjtemények cseréjére vonatkozó rendelkezése alapján kártérítést követelt minden elpusztított vagy megrongált emlékmű után. Amikor az illetékes Műemlékvédelmi Állami Hivatal (Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku) felmérte a szlovákiai műemlékeket 1922-ben, a zólyomi és breznóbányai

⁵⁴ Kazanský (2008): i. m. 33–35.

⁵⁵ Olay Ferenc: A magyar emlékművek és a magyar művészet sorsa az elszakított területeken. 1918–1928. *Budapesti Szemle*, 58. (1930), 628. 360.

⁵⁶ Alberty (2005): i. m. 60; Mičko (2013): i. m. 168–169.

⁵⁷ Juraj Babják: Osudy pomníkov po roku 1918. *Historická revue*, 19. (2008), 10. 39.

⁵⁸ Olay (1930): i. m. 359.

Rákóczi-szobrok már nem voltak a helyükön. Breznóbánya azt állította, hogy a szobor nincs a tulajdonában,⁵⁹ Zólyom pedig a városi múzeumban helyezte azt el, s végül Rákóczi szülőfalujába, Borsra került.⁶⁰

Végül a Műemlékvédelmi Állami Hivatal arra hivatkozva utasította el a magyar kártérítési követelést, hogy a szobrokat helyi egyesületek vagy városok és megyék állampolgárai fizették. Az 1923-as köztársaságvédelmi – a magyar-párti vagy királypárti szimpátiák letörését célzó – törvény életbe lépése után a dinasztia tagjait ábrázoló szobrokra vonatkozó szabályozás szigorúbb lett, s ezt gyakran alkalmazták olyan emlékművekre is, amelyek nem a királyi házak tagjaira emlékeztettek.⁶¹ Ekkorra Zólyom megyében stabilizálódott a helyzet, és megjelentek a csehszlovák állam iránti lojalitást kinyilvánító első emlékművek.

Kiknek emeltek emlékműveket a Csehszlovák Köztársaság első évtizedében?

Miután a tereket és az utcákat a városi lakosság „megszabadította” a magyar felsőbbrendűség szimbolikus jeleitől, a régi-új eliteknek ki kellett tölteniük a városi tereket elfogadható emlékművekkel. Az új emlékezhelyektől azt várták, hogy a csehszlovák államiságot és identitást, valamint a demokráciát és szabadságot hangsúlyozza magyar- és monarchiaellenessége mellett. Miként a korábbi időszakban, a hivatalos állami ideológia, a befolyásos politikai pártok és képviselőik elképzelései hatottak a nemzet múltjára való emlékezés folyamatára és a történeti emlékezetre, valamint a nemzeti hagyományok újjáélesztésére. A történelmi események emlékeztetét és a két világháború között tevékenykedő csehszlovák személyiségeket a csehszlovakizmus hivatalos állami ideológiája (a csehek és szlovákok nemzeti egységének elve), illetve a szlovák nacionalizmus is instrumentalizálta. Ezen kívül számos regionális tényező, mint a megyei közigazgatás 1920. februári átszervezése, Zólyom és Besztercebánya megyei központi státusért való versengése és az anyagi erőforrások hiánya mind befolyásolták

⁵⁹ Orosová (2015): i. m. 145–148, 152.

⁶⁰ Balassa Zoltán: Egy Rákóczi-szobor „utazásai” – Zólyomtól Borsiig. *Gömörország*, 4, (2003), 3. 9–11.

⁶¹ Orosová (2015): i. m. 148.

a városi emlékműállítás intenzitását (a nagyobb szobrok állítása az 1920-as évek végére és az 1930-as évekre tolódott).

8. kép: Képeslap Breznóbányáról az 1930-as évekből – Štefánik tábornok emlékműve az egykori városháza (ma a Felső-Garammenti Múzeum székhelye) előtt

Forrás: Horehronské múzeum v Brezne, fond Zbierka dokumentov, no. F2355

Zólyom kapcsán először is meg kell állapítanunk, hogy a városban a Csehszlovák Köztársaság első évtizede elég jellegtelen volt emlékműállítás tekintetében. A legjelentősebb fejlemény az volt, hogy a Rákóczi-mellszobor helyét az úgynevezett Szabadság hársfái vették át, amelyet az első elnök, Tomáš Garrigue Masaryk,

a csehszlovák állam egyik alapítójának tiszteletére ültettek. Zólyom város esete tehát azt mutatja, hogy fákból is válhatnak metaforikus emlékművek. Azokat, akik kárt tettek a „Masaryk-hársfákban”, emlékmű megrongálásának vádjával állították bíróság elé.⁶² 1923 januárjától Zólyom városa a Zólyom vármegye kiterjesztésével létrehozott Garam megye (*Pohronská župa*) székhelye lett, s innentől látványosan felfutottak az építkezések. A pénzügyi források elsősorban a kulturális élet élénkítését célzó, valamint a funkcionális (adminisztratív és pénzügyi tevékenységnek helyet adó, valamint lakhatási célú) épületek megvalósítására voltak elérhetők, emlékművekre jóval kevesebb jutott.⁶³ Másrészt Zólyom város elitjének lojalitása és szlováksága egyértelmű maradt. Más volt a helyzet a korábbi megyeszékhely percepciójával. Az 1918 utáni újságok és visszaemlékezések Besztercebányát gyakran és hosszú ideig bélyegezték „magyarnak” (*maďarónska*) vagy „zsidó-magyarnak”. A helyi lap, a *Hronské noviny* szerkesztője 1922-ben a következő szavakkal vette védelmébe a várost ezekkel a vádakkal szemben: „...[Besztercebányán] valóban előfordul, hogy magyarul szól a cigányzene és vannak, akik magyarok szívükben és lelkükben, de a város már nem egy sziget, hanem alkalmazkodik a szlovák vidékhez, szlovákká kezdett válni és szlovákká lesz.”⁶⁴ Ekkoriban kicsivel több mint a város lakosságának 8%-a vallotta magát magyarnak.⁶⁵

A városi elit a magyar hazafias érzelmek erősítésében játszott korábbi szerepét, amely a magyarosított Besztercebánya képéhez vezetett az új állam létének első éveiben, Milan Rastislav Štefánik – a magas rangra emelkedő sikeres világháborús katona, tudós, diplomata és a csehszlovák légio fő szervezője, az új állam megszervezésének egyik fontos motorja – emlékének halhatatlanná tételével igyekezett ellensúlyozni. Rögtön 1919. május 4-i halála után sokan a csehszlovák államiság legnagyobb hőseként és szimbólumaként kezdték rá tekinteni.⁶⁶ Így aztán a Štefániknak állított emlékmű terén szerzett elsőség nemcsak az állam legitimációja, de a városkép szlovakizációja és a város imázsa szempontjából is fontos volt. Ez elég erős motiváló erőt adhatott Besztercebánya számára, amely ekkoriban igyekezett megtartani megyeszékhely pozícióját. A pénzügyi gondok azonban megakasztották ezt az üdvösnek tűnő kezdeményezést. Végül Štefánik életnagyságú szobra egy clevelandi köztérre került az Amerikai Szlovák

⁶² Balassa (2003): i. m. 10.

⁶³ Mičko (2013): i. m. 170–173.

⁶⁴ Aká je Banská Bystrica? *Hronské noviny*, 1922. október 1. 1.

⁶⁵ Čéplö et al. (2016): i. m. 1915.

⁶⁶ Peter Macho: *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava, VEDA, 2019.

Szövetség (Slovenská liga) jóvoltából. Ők vásárolták ugyanis meg a beszercebányai születésű Miroslav Frico Motoška által készített szobrot. Habár egyes jelek alapján a zólyomiakban is felmerült egy Štefánik-emlékmű felállításának gondolata, végül erre Breznóbányán került sor.⁶⁷

9. kép: Milan Rastislav Štefánik tábornok breznóbányai szobrának felavatási ünnepsége
Forrás: Horehronské múzeum v Brezne, fond Zbierka dokumentov, no. F424

Az 1918-as forradalom utáni első években Breznóbánya imázsa szerint igazi szlovák város volt. Ennek háttérében vagy a legnevesebb szlovák családokkal való kapcsolatok, vagy az állhatott, hogy a város az 1860-as évek elején késznek

⁶⁷ Peter Macho: Štefánikov pomník pre americký Cleveland (Prečo sochárske dielo banskobystriického rodáka nikdy nestálo v Banskej Bystrici?). In *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi: vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie, pocta Vojtechovi Danglovi*. Bratislava, Spoločnosť PRO HISTORIA vo Vede, 2017. 420–428.

mutatkozott a Matica slovenská befogadására.⁶⁸ (Ahogy az már szóba került, az intézmény központja végül Turócszentmárton lett.) Emellett fontos tényező az is, hogy az 1921-es népszámlálás szerint a város lakosságának 94,7%-a csehszlováknak mondta magát.⁶⁹ Amint egy jubileumi cikk meg is jegyzi, Breznóbánya szlovák karaktere mintegy predesztinálta a várost arra, hogy a szlovák nemzeti hősnek itt álljon emlékműve.⁷⁰ Amint az a nemzeti hősök esetében gyakori, Štefánik munkabírása és élettörténete (áldozatvállalás, felfelé ívelő karrier, majd váratlan végzet) példaképpül szolgálhat a következő generációk számára. Štefánik emlékműve a harmónia, szabadság és vallási tolerancia, a halhatatlan érdemek, a család, nemzet és állam iránti szeretet szimbóluma egyszerre. A környékbeli és az USA-ban élő szlovákok körében végzett gyűjtőakciót és az előkészítő munkálatokat követően ezek az ideák két szakaszban jelentek meg a köztereken. Elsőként Csehszlovákia tízéves évfordulója alkalmából 1928. október 28-án, amikor az emlékmű sarokkövét helyezték el, majd Štefánik halálának tízéves évfordulóján, 1929 májusában, amikor az emlékművet felavatták. Štefánik kőtalapzaton álló bronzszobra a tábornok-diplomatát ábrázolja. A talapzat hátoldalára felkerültek az osztrák–magyar hadsereg katonájaként elesett breznóbányai lakosok nevei is.⁷¹ Az avatási ünnepségen Štefan Krčméry, a Matica slovenská titkára beszédében azt a gondolati ívet rajzolta meg, amely az Első Köztársaság idején a csehek és szlovákok közös államának pillére volt: 1848-ban a nemzeti és állami függetlenségért folyó küzdelem kezdődött, amely Štefánik vezetésével érte el célját.⁷² Első hallásra ellentmondásnak tűnhet, hogy ellenkező oldalon harcoló katonák kerültek ugyanarra az emlékműre: Štefánik a győztes legionáriusok képviselője, míg az osztrák–magyar hadsereg a vesztes fél volt. A kortársak számára ugyanakkor mindkét halálhoz a tragikus és fájdalmas

⁶⁸ Michal Zibrin: Brezno za vojna a za prievratu (Podľa zápiskov Karla Rapoša). In Karol Rapoš (szerk.): *Mesto Brezno národnému bohatierovi*. Turčiansky Sv. Martin, Tlačou Kníhtlačiarkeho účasťinárskeho spolku, 1929. 74.

⁶⁹ Čéplö et al. (2016): i. m. 1759.

⁷⁰ Ján Repka: Postavenie pomníka Štefánikovho v Brezne nad Hronom. In Karol Rapoš (szerk.): *Mesto Brezno národnému bohatierovi*. Turčiansky Sv. Martin, Tlačou Kníhtlačiarkeho účasťinárskeho spolku, 1929. 9–22.

⁷¹ Juraj Babják: Pomníky a sochy Milana Rastislava Štefánika vystavané na Slovensku v období rokov 1919–1945 a slávnosti ich odhalenia. In Slavomír Michálek (szerk.): *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikov Milanovi Zemkovi*. Bratislava, Historický ústav SAV v Prodama, 2014. 92–93.

⁷² Štefánikova oslava v Brezne. Desaťtisíc Slovákov vzdávalo hold pamiatke Štefánikovej. *Národný týždenník*, 1929. május 9. 3.

veszteség érzete kötődött.⁷³ Peter Macho szerint 1918 után azokat a katonákat, akik a „rossz oldalon” estek el, a két világháború között élők nem hőseknek vagy áruolóknak, hanem a régi rezsim áldozatainak tekintették.⁷⁴

A szlovák nemzeti identitás megjelenési formái voltak azok az emléktáblák, amelyeket a 19. századi szlovák kultúra és egyházak személyiségeinek emlékére állítottak. Ilyen volt például Karol Kuzmány, a szuperintendens szülőházán 1926. október 17-én elhelyezett emléktábla,⁷⁵ és az is, amelyet Štefan Moyzes katolikus püspök tiszteletére a besztercebányai püspöki rezidenciára helyeztek fel. Kuzmány a besztercebányai protestáns lelkész lakon is kapott emléktáblát, az utóbbi kettőt 1927. június 19-én leplezték le.⁷⁶ Az újraelakult Matica slovenská és annak helyi szervezetei mindkét püspök emlékét ápolták, mivel nemcsak támogatták az intézmény 1863-as megalakulását, de annak első vezető tisztviselői is voltak: Moyzes volt az elnök, míg Kuzmány az alelnök. A Maticában megtestesülő felekezetközi nemzetépítő munka Moyzes és Kuzmány alakját elválaszthatatlan kettőssé tette a nemzeti emlékezetben.⁷⁷ A Moyzes–Kuzmány hagyomány nemcsak hangsúlyt kapott az emléktábla-leleplezési ünnepségek során, hanem újra is értelmeződött az éppen aktuális politikai viszonyoknak megfelelően.⁷⁸ Az együttműködés ugyanis például szolgálhatott a szlovák nacionalizmus alapján álló, de vallási szempontból megosztott politikai pártok számára. A korabeli szlovák beszélők egyike szerint a felekezetek közötti együttműködés

⁷³ Babják (2014): i. m. 83.

⁷⁴ Macho (2019): i. m. 36, 39.

⁷⁵ Odhalenie pamätnej dosky dra Karola Kuzmányho v Brezne. *Hronské noviny*, 1926. október 22. 2.

⁷⁶ „Nehľadajme, čo nás delí, ale čo nás spája!” Sviatok slovenskej jednoty a svornosti v Banskej Bystrici. – Len v duchu Moyses a Kuzmányho môžu zasvitnúť pekné dni slovenskej kultúre. *Národné noviny*, 1927. június 22. 2; Národné slávnosti v Banskej Bystrici. Odhalenie pamätných dosiek Štefanovi Moysesovi a Karlovi Kuzmánymu. *Hronské noviny*, 1927. június 24. 1.

⁷⁷ Daniela Kodajová: Oslavovanie Karola Kuzmányho a Štefana Moyses a Modelovanie obrazu národného hrdinu prostredníctvom osláv. In Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech: *Studia Academica Slovaca. Prednášky XLVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2012. 313–325.

⁷⁸ Az ünnepi beszédekért lásd J. J. [Jur Janoška]. Pamiatka Dra Karla Kuzmányho. *Cirkevné listy*, 40. (1926), 19–20. 322; Moyzes a Kuzmány. Z prednášky dr. Jozefa Škultétyho v slávnostnom výbore Matice slovenskej 18. júna 1927 v Banskej Bystrici. *Národné noviny*, 1927. június 22. 1; Kázeň pri odhalení pamätnej dasky Dra Karla Kuzmányho 19. VI. 1927 v B. Bystrici; povedal pred chrámom Dr. Ján Slávik (1927. július 15.). *Cirkevné listy*, 41. (1927), 12–13. 214–216.

a csehszlovák haza ügyét is szolgálta volna.⁷⁹ Ez a hagyomány azonban, ahogy a történész Július Mésáros megfogalmazta, „nem volt képes áthidalni a távolságot, csupán enyhítette a feszültséget a szlovák pártok között”.⁸⁰

10. kép: Korabeli tudósítás Milan Rastislav Štefánik tábornok breznóbányai szobrának felavatásáról (1929. május 9.)

Zólyom megye polgárai tehát nemcsak a Magyar Királyság fennállása idején használták fel a politikai emlékművek vonzerejét hatalmi eszközként, hanem így volt ez Csehszlovákia születése után is. A köztársaság fennállásának első évtizedében nem beszélhetünk sok új emlékműről, de azok, amelyek megjelentek megfeleltek a célnak: a köztársaság iránti lojalitást hirdették, szlovakizáltak a köztereket és népszerűsítették a szlovák nemzethez tartozás gondolatát. Az állammal és nemzettel való azonosulás azonban természetesen nem volt

⁷⁹ Jur Janoška id.: Slávnostná reč pri odhalení pamätnej dosky Dra Karla Kuzmányho 19. júna 1927 v Banskej Bystrici; povedal pred evanj. farou biskup Dr. Jur Janoška. *Cirkevné listy*, 41. (1927), 12–13. 217–218.

⁸⁰ Július Mésáros: Kuzmányovská tradícia. In Július Mésáros: *Zložitě hľadanie pravdy o slovenských dejinách*. Bratislava, VEDA, 2004. 300.

ilyen egyszerű: azt befolyásolták a politikai elképzelések, a társadalmi helyzet, a vallási identitás, és az egyéni tapasztalat is.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- Alberty, Július: Brezno v 20. storočí. In Anna Štulrajterová – Ján Weiss (szerk.): *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica, Štúdio Harmony, 2005. 58–99.
- Babják, Juraj: Osudy pomníkov po roku 1918. *Historická revue*, 19. (2008), 10. 38–40.
- Babják, Juraj: Pomníky a sochy Milana Rastislava Štefánika vystavané na Slovensku v období rokov 1919–1945 a slávnosti ich odhalenia. In Slavomír Michálek (szerk.): *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikov Milanovi Zemkovi*. Bratislava, Historický ústav SAV v Prodama, 2014. 83–104.
- Bácskaiová, Viera: Historiografia miest – hlavné trendy a súčasná situácia v Európe. In Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth (szerk.): *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava, Kalligram, 2006. 15–23.
- Balassa Zoltán: Egy Rákóczi-szobor „utazásai” – Zólyomtól Borsíig. *Gömörország*, 4. (2003), 3. 9–11.
- Bánik, Juraj: VI. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen (Opis historicko-topografický). In *Národný kalendár na obyčajný, 365 dní majúci rok po narodení Krista Pána 1867*. Banská Bystrica, Matica slovenská, 1866.
- Burkovský, Július – Eva Furdíková: *Život zasvätený lesu. Jozef Dekret Matejovie (1774–1841) v historickom a súčasnom povedomí*. Banská Bystrica – Zvolen, Lesy SR, štátny podnik – Slovenská lesnícka komora, 2019.
- Čéplö, Slavomír et al.: *Výbrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2016.
- Csáky, Moritz – Elena Mannová (szerk.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press, 1999.
- Demmel, József: Spisovateľ politikom, politik spisovateľom? Viliam Pauliny-Tóth, Béla Grünwald a slovensko–maďarské vzťahy v roku 1874. In Radoslav Passia – Vladimír Barborík (szerk.): *Spisovateľ ako sociálna rola*. Bratislava, VEDA, 2018. 17–43.
- Fillová, Ľubica: Urbanizmus a architektúra. In Anna Štulrajterová – Ján Weiss (szerk.): *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica, Štúdio Harmony, 2005. 233–255.

Hojda, Zdeněk – Jiří Pokorný: *Pomníky a zapomínky*. Praha, Paseka, 1997.

Kazanský, Rastislav: Integrácia stredného Slovenska do 1. ČSR. (Vybrané aspekty konfliktu s Maďarskom v rokoch 1918–1919). In Peter Mičko (szerk.): *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918–1938*. Banská Bystrica, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2008. 7–40.

Kessler, Vojtěch: *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*. Praha, Historický ústav AV ČR, 2017.

Kodajová, Daniela: Negatívny hrdina v pamäti a v národnom príbehu Slovákov. *Historie – Otázky – Problémy. Jinakost našich spoločných dejín*, 2. (2010), 2. 43–55.

Kodajová, Daniela: Oslavovanie Karola Kuzmányho a Štefana Moysesa Modelovanie obrazu národného hrdinu prostredníctvom osláv. In Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech: *Studia Academica Slovaca. Prednášky XLVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2012. 313–325.

Krajčovičová, Natalia: Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918–1920). In Milan Zemko – Valerián Bystrický (szerk.): *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Bratislava, VEDA, 2004. 57–93.

Kubacska András: *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium értésítője az 1913/1914-iki iskolai évről*. Budapest, Franklin-Társulat, 1914.

Kurhajcová, Alica: Príklad dominancie či marginalizácie historickej pamäti Slovákov? Národné oslavy vo verejnom priestore stredoslovenských miest v období dualizmu. In Blanka Soukupová – Helena Nosková – Petr Bednařík (szerk.): *Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity I*. VI. kötet. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013. 113–122.

Kurhajcová, Alica: Od monarchie k republike: symbolické utváranie verejného priestoru a "nových identít" na príklade Banskej Bystrice (1918–1922). *Historie – Otázky – Problémy*, 8. (2016), 1. 33–50.

Kurhajcová, Alica: Dominancia a marginalizácia historickej pamäti v Uhorsku (na príklade pomníkovej kultúry Slovákov). *Český časopis historický*, 116. (2018), 3. 764–786.

Kurhajcová, Alica: *Nyilvános ünnepségek és történelmi emlékezet Magyarországon (1867–1914): Besztercebánya, Zólyom, Losonc és Rimaszombat példáján*. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2018.

Lipták, Ľubomír: Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách Slovenska. In *Acta contemporanea. K päťdesiatinám Viléma Prečana*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 180–191.

Lipták, Ľubomír: Monuments of Political Changes and Political Changes of Monuments. In Ľubomír Lipták: *Changes of Changes. Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2002. 71–94.

- Lipták, Ľubomír: The Urban Middle Class in Slovakia after 1918. In Ľubomír Lipták: *Changes of Changes. Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2002. 11–50.
- Macho, Peter: Štefánikov pomník pre americký Cleveland (Prečo sochárske dielo banskobystričského rodáka nikdy nestálo v Banskej Bystrici?). In *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi: vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie, pocta Vojtechovi Danglovi*. Bratislava, Spoločnosť PRO HISTORIA vo Vede, 2017. 417–432.
- Macho, Peter: *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava, VEDA, 2019.
- Mannová, Elena: *Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska*. Bratislava, Historický ústav SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, 2019.
- Mésároš, Július: Kuzmányovská tradícia. In Július Mésároš: *Zložité hľadanie pravdy o slovenských dejinách*. Bratislava, VEDA, 2004.
- Mičko, Peter: Zvolen medzi dvoma svetovými vojnami. In Juraj Bebej – Pavol Maliniak – Silvia Čatayová (szerk.): *Monografia mesta Zvolen*. Zvolen, Mesto Zvolen, 2013. 168–179.
- Nagy, Imrich: Matej Bel o udalostiach vo Zvolene počas povstania Františka II. Rákóciho. In Juraj Bebej – Pavol Maliniak – Silvia Čatayová (szerk.): *Monografia mesta Zvolen*. Zvolen, Mesto Zvolen, 2013. 135–137.
- Nora, Pierre: Between Memory and History. *Les Lieux de Mémoire. Representations*, 26. (1989), tavasz. 7–24. Online: <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Olay Ferenc: A magyar emlékművek és a magyar művészet sorsa az elszakított területeken. 1918–1928. *Budapesti Szemle*, 58. (1930), 628. 348–385.
- Orosová, Martina: "Problémové pomníky" ako nečakaný dôsledok prvej svetovej vojny. In Katarína Kosová – Zostavil Peter Škulavík (szerk.): *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 25*. Bratislava, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2015. 142–154.
- Ozouf, Mona. *Revoluční svátky 1789–1799*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.
- Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, Osiris, 2003.
- Repka, Ján: Postavenie pomníka Štefánikovho v Brezne nad Hronom. In Karol Rapoš (szerk.): *Mesto Brezno národnému bohatierovi*. Turčiansky Sv. Martin, Tlačou Kníhtlačiarkeho účasťinárskeho spolku, 1929. 9–22.
- Schuster, Adolf: Poznámky k histórii Brezna v období 19. storočia. In *Brezno sedemsto-ročné*. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965. 45–57.
- Sinkó, Katalin: Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850–1991). In Emil Brix – Hannes Stekl (szerk.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1997. 251–271.

- Szeghy-Gayer, Veronika: Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In Adam Hudek – Peter Šoltés (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava, VEDA, 2019. 334–360.
- Valach, Július: Prenasledovanie kultúrneho a politického života Slovákov vo Zvolenskej župe koncom 19. a začiatkom 20. storočia (1891–1914). *Slovenská archivistika*, 33. (1998), 2. 82–105.
- Varga, Bálint: *The Monumental Nation. Magyar Nationalism and Symbolic Politics in Fin-de-siècle Hungary*. (Austrian and Habsburg Studies Series). New York, Berghahn Books, 2016. Online: <https://doi.org/10.3167/9781785333132>
- Vér Eszter Virág: *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezhelyei tükrében)*. PhD-értekezés. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013.
- Zibrin, Michal: Brezno za vojna a za prievratu (Podľa zápiskov Karla Rapoša). In Karol Rapoš (szerk.): *Mesto Brezno národnému bohatierovi*. Turčiansky Sv. Martin, Tlačou Knihtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1929. 60–89.

Levéltári hivatkozások

- Horehronské múzeum v Brezne, fond Zbierka dokumentov
- Štátny archív v Banskej Bystrici [Besztercebányai Állami Levéltár], fond Magistrát mesta Banská Bystrica [Besztercebánya város önkormányzata], (1020) 1255–1922
- Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen [A Besztercebányai Állami Levéltár zólyomi fióklevéltára], fond Mesto Zvolen/adm

Egyéb források

- Besztercebánya és Vidéke* 1891, 1892, 1894, 1896, 1902, 1903, 1913.
- Cirkevné listy*, 1926, 1927.
- Hronské noviny*, 1919, 1922, 1926, 1927.
- Mozdonyvezetők Lapja*, 1907.
- Národné noviny*, 1902, 1927.
- Národný hlásnik*, 1903.
- Národný týždenník*, 1929.

Internetes hivatkozások

PamMap – Memory of the City Banská Bystrica. Online: www.pammap.sk/banska-bystrica?lang=en

TASR: Leleplezték IV. Béla király szobrát Besztercebányán. *Új Szó Online*, 2021. június 25. Online: <https://ujsozso.com/regio/lelepleztek-iv-bela-kiraly-szobrat-besztercebanyan>

The main goal of the paper is to detect the creation and enhancement of the new Czechoslovak statehood and the Czechoslovak, let us say, the Slovak national identity after the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy. The paper aims at demonstrating and comparing the practice of the symbolic assumption and establishment of power via the example of memorial culture in public spaces in the territory of the most significant towns located in Zvolen county (Banská Bystrica, Brezno and Zvolen). There are also partial aims: namely, to make the reader acquainted with the form and symbolism in three distinct periods: before 1918, subsequently in the first years of integration of Slovakia within Czechoslovakia until 1920 or 1921, and finally in the first decade of the republic's existence. Following the behavioral patterns of communal elites and inhabitants of these towns, facing new reality, it is also possible to take into consideration the social psychological processes such as acceptance, integration, adaptation, resistance, continuity, discontinuity, which were typical for the initial decade of the First Czechoslovak Republic's establishment. Finally, yet importantly, it is possible to examine their attitude towards history and cultural heritage of their town.
